ÇEVİRİLEBİLİRLİK- ÇEVİRİLEMEZLİK TARTIŞMASI ÜZERİNE

Tahir Balcı

Ayrımsal dilbilime yöneltilen eleştiriler, en çok dillerin karşılaştırılabilirliği konusunda yoğunlaşmıştır (Nickel 1980: 634). Doğal olarak, yapılan bu eleştirilere karşı karşı-eleştiriler de yapılmış ve çeviri sonuçlarının, dillerin karşılaştırılmasına sağlam ve güvenilir bir temel oluşturacağı, üstelik çeviri olmadan ayrımsal dilbilimin de olmayacağı görüşü savunulmuştur (Bkz. Turover 1976: 74).

Şimdi akla gelen ilk soru, ayrımsal dilbilim için çeviriden nasıl yararlanılabileceği sorusudur; yanıtı ise çok yalın: çevrilebilirlik ile. Yani dilsel bir yapı başka bir dile çevrilebiliyorsa, kaynak dil ile erek dili karşılaştırmak olanaklıdır. Çevrilebilirlik-çevrilemezlik konusuna değinen Gipper (1972: 89) ve Fenk- Oczlon (1983:42), her şeyin her dilde anlatımının (Ausdruck, ausdrücken) olanaklı olduğunu ve bunun sonucu olarak da her şeyin bir dilden diğer bir dile çevrilebileceğini belirtmektedirler.(1) Jakobson (1981:141) da bu görüşe koşut olarak "Bütün deneyimler ve bunların sınıflandırılması var olan her dilde dile getirilebilir" demektedir.

Dillerin derin yapısını (Tiefenstruktur) gözönüde bulundurduğumuzda, bu görülere -geçici olarak- katılıyoruz. Çünkü çevrilebilirliğin ölçütü olarak benimsenen eşdeğerliliği tam anlamıyla yüzeysel yapıda (Oberflaechenstruktur) değil, ancak derin yapıda yakalayabiliriz. Yüzeysel yapı ile derin yapı arasında bakışımlı (symmetricsh) bir ilişki olmadığı, yani bir yüzeysel yapıyı birden çok derin yapı karşılık gelebildiği için eşdeğerliliği anlam düzeyinde aramalıyız.

Peki düz- ve yananlamsal eşdeğerliliği sağlamakla çeviri süreci eksiksiz tamamlanmış oluyor mu? Dil-kullanımsal (pragmaticsh) biçemsel (stilistich) ve genellikle gözardı edilen biçimsel (formal) etmenlerin kaynak metin ile erek metin arasında bir eşdeğerliliğin oluşturulmasına katkısı az mıdır?(2) Bunu aşağıda göreceğiz.

Bu kuramsal girişten sonra, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı ikinci sınıf öğrencileriyle bir metnin çevrilmesi sırasında karşılaşılan güçlükleri sergileyip herşeyin çevrilebilirliği görüşünü

tartışmaya açmak istiyorum.

Sözkonusu metin şu:

Max (8) hat in der Schule gelernt, dass ein Magnet ein Körper ist, der andere Körper anzieht.

Am naechsten Morgen verblüfft er seine Mutter damit, dass er erklaert:

"Mutti, du bist ein Magnet!"

Die Mutter erbittet Aufklaerung.

"Nun, du ziehst mich doch jeden Morgen an!"

Öğrenciler metni bir kez okuyarak anladılar. Ancak sorun, metni anlamaktan öte, anlaşılanı Türkçeye uygun (adaequat) aktarabilmektir. Türkçeye aktarım sözkonusu olunca, öğrenciler nasıl çetrefil bir durumla karşı karşıya olduklarını ayrımsadılar.

Metnin tümünün dört sözcük (Mutter, Magnet, Körper, anziehen) üzerine kurulu olduğu, bütün espirinin ise "anziehen" de odaklandığı apaçık. Şimdi metni yaklaşık olarak çevirmeye çalışalım:

Max (8) okulda, mıknatısın diğer cisimleri kendine çeken bir cisim olduğunu öğrenir.

Ertesi sabah annesini şu sözüyle şaşırtır:

"Anneciğim, sen bir mıknatıssın!"

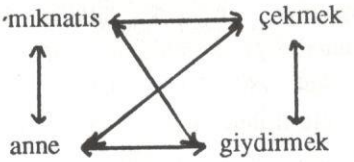
Annesi açıklama ister.

"Hani sen beni her sabah...

a) ? çekiyorsun ya!"

b) ? giydiriyorsun ya!"

"Çekiyorsun" ve "giydiriyorsun" yüklemlerinin önüne birer soru imi koydum. Çünkü ikisinin doğruluğu da tartışmaya çok açık; aklımıza başka seçenek de gelmiyor. Metnin bağlamını düşünecek olursak, "giydiriyorsun"un doğru olma olasılığı yüksek. Ancak doğru olması için "mıknatıs" ile "çekmek" arasındaki anlamsal bağdaşabilirlik (semantische Kompatibilitaet) ilişkisinin "mıknatıs" ile "giydirmek" arasında; "anne" ile "giydirmek" arasındaki ilişkinin de "anne" ile "çekmek" arasında olması gerekir:

Oysa yukarıdaki çizelgede de gösterildiği üzere, sorunun odaklandığı dört sözcük arasında bu bağlamda yalnızca yatay ilişki (syntagmatische Beziehung) vardır; dikey (paradigmatische) ve kesey ilişki (Beziehung der projektiven Überschneidung)[3] yoktur. Asıl sorun buradan kaynaklanıyor işte. Bu sorunu çözebilmek için, değişik anlam olasılıklarını gözönünde bulundurmak gerekir. Birinci olasılık olarak, Max'ın "Magnet"in diğer cisimleri kendine çektiğini yalnızca kuramsal olarak öğrendiğini; "Magnet"le gösterileni (Bezeichnetes) bilmediğini ve onu bir insanla özdeşleştirdiğini varsayabiliriz. Bu varsayım doğrultusunda "Körper"i "cisim" olarak değil, "beden" olarak; birinci "anziehen"i de "giydirmek" olarak almak gerekir. Böyle bir varsayım metnin içeriğini tümüyle değiştirmekte ve bağlamı bozmaktadır. Çünkü "Magnet"in

bir insan olmadığı, yan tümcedeki (birinci) "anziehen"in "giydirmek" anlamına gelmediği çok açıktır.

İkinci olasılık olarak, son tümcedeki "anziehen"in de birincisi gibi "çekmek" anlamında kullanıldığı ve buna uygun olarak annesinin Max'ı her sabah bir yerinden kendine doğru çektiği ya da çekerek uyandırdığı düşünülebilir. Fakat bu olasılık da çok anlamsız ve mantıksız; bin annenin çocuğunu her sabah kendisine doğru çekmesi ya da çekerek uyandırması normal bir şey olmasa gerek.

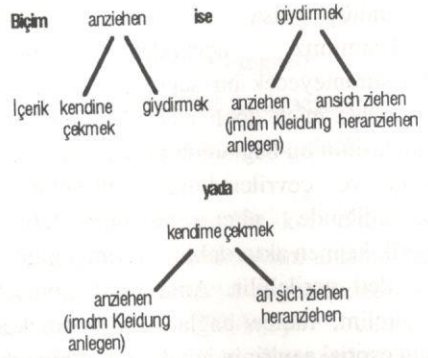
Anlaşılan ve bizce doğru olan da odur ki, "Magnet"le aynı tümcede kullanılan "anziehen", "kendisine çekmek", son tümcedeki "anziehen" ise "giydirmek" anlamında kullanılmıştır.

Çocuğun sözkonusu "anziehen"in "giydirmek" anlamını "kendisine çekmek" anlamından daha önce öğrendiği ve onu "anne" bağlamında "giydirmek" anlamında kullandığı öğrenme kuramları açısından da doğrulanabilir. Çünkü kişi öncelikle daha çok kullanılan anlamı öğrenir (Balcı 1990: 220). Çocuk-anne ilişkisi bakımından "giydirmek"in "çekmek"ten daha önce ve daha çok kullanılması tartışma götürmez.

Öyleyse geriye tek bir seçenek kalmaktadır. Bizce çocuk "Magnet"in "mıknatıs", "Körper"in "cisim", "anziehen"in de çokanlamlı (polysem) olduğunu ve birinci tümce bağlamında "kendine çekmek", ikinci tümce bağlamında ise "giydirmek" anlamına geldiğini bilmektedir; büyük olasılıkla, annesine bir şaka yapmak için bir sözcük oyununa (Wortspiel) başvurmuştur.

Bu yorumumuza bazı okuyucular katılmayabilir; ama Max "anziehen"in çok anlamlı olduğunu bilmese de, "Magnet"in başka cisimleri/ bedenleri giydiren bir cisim/beden olduğunu düşünmüş olsa da, ortada bizim yaklaşımımız açısından sonucu değiştiremeyecek bir saptama var: "Nun, du ziehst mich doch jeden Morgen an!" tümcesinin bu bağlamda eşdeğer anlamda Türkçeye çevrilemezliği. Düzanlamsal çevrildiğinde alıcı bilgilendirilebilir, içerik kısmen aktarılabilir, yarım yamalak bir ileti verilebilir. Ama nasıl çevirsek çevirelim, tümce bağlamdan kopmakta, tüm esprisi çevirinin içinde eriyip gitmektedir. Bir dilden başka bir dile çeviri yaparken kaynak metin içerik, çağrı, biçim ve biçem açısından birşeyler yitirmekte, ya da yorumlanarak, açımlanarak, betimlenerek kendisinde olmayan bazı özellikler kazanabilmektedir. Burada alıcı bilgilendirilebilmekte, anlam/içerik bir bölümüyle aktarılabilmektedir; ancak-anlamsal eşdeğerliliği bir yana bıraksak bile-aktarılış biçimi kaynak metindekine tümüyle ters düşmektedir. Sözcük oyununun üzerine kurulu olduğu "kendine çekmek" ve "giydirmek" eylemleri Almancada "anziehen" ile anlatılabilmektedir;ama bunun tersi olanaklı değildir. Yani Türkçede hem "kendine çekmek", hem de "giydirmek" anlamına gelen çokanlamlı bir sözcük yoktur. Eğer böyle bir sözcük olsaydı, ya da "kendine çekmek", "giydirmek"; veya "giydirmek", "kendine çekmek" anlamına da gelseydi, yani bu iki eylemden (her)

biri çokanlamlı olup "anziehen" in anlamlarını karşılayabilseydi, metnin çatısını oluşturan Türkçe ve Almanca sözcükler arasındaki biçimsel bakışımsızlık kendiliğinden ortadan kalkacak ve hiçbir çeviri sorunu kalmayacaktı:

olsaydı, herhangi bir çeviri sorunuyla karşılaşmazdık.

Benzer bir durumla aşağıdaki metinde de karşılaşıyoruz:

Ein kleines Maedchen ist auf einem Bauernhof und sieht sich alle

Tiere an.

Est kommt gerade in den Hühnerstall, als einige Küken

schlüpfen.

Erstaunt sagt es: "Guck mal, die Eier legen Hühner!"

Metnin yaklaşık çevirisi şu olabilir:

Küçük bir kız bir çiftliktedir ve bütün hayvanları dikkatle gözlemektedir.

Birkaç civcivin yumurtadan tam çıktıkları anda kümese girer.

Şaşkın şaşkın: "Buraya bak,

a) ?yumurtalar yumurtluyor.

b) ?yumurtalar tavukluyor.

c) ?yumurtalardan tavuk çıkıyor.

ç) ?yumurtalardan civciv çıkıyor.

d) ?yumurtalar tavuk /civciv çıkarıyor.

e) ?yumurtalar tavuk/civciv doğuruyor.

f) ?yumurtalar tavuk/civciv yumurtluyor.

g) ?yumurtalar tavuk yapıyor.

Akla gelebilecek bütün seçenekleri sıraladıktan sonra, bunları inceleyeyim şimdi. Herşeyden önce "yumurta mı tavuktan çıkar, tavuk mu yumurtadan çıkar?" ikilemine benzer bir durumla karşı karşıyayız burada. Sanırız çocuğa bu ilginç tümceyi söyleten de budur; çocuk bu ikilemsel tartışmayı önceden bilse de bilmese de; bu tümceyi bilinçli kullanmış olsa da, olmasa da, kızın normal olarak tavukların yumurtladığını, dolayısıyla "Eier legen"i bildiğini çıkarabiliyoruz metinden. Zaten onu şaşırtan şey, bunun tersiymiş gibi değerlendirildiği durumdur; "tavuk" ulamına soktuğu "civciv"in yumurtadan çıkmasıdır. Oysa kendisi, yumurtanın tavuktan çıktığını bilmektedir. Şimdi yukarıda verdiğimiz çeviri seçeneklerini irdeleyelim:

a) Her ne kadar "yumurtlamak" eylemi deyimleşmiş gibi görünse de, düzanlamı (Denotat) "yumurta yapmak"tır. Yumurtalar yumurta yapamayacağına göre a) uygun (angemessen), benimsenebilir (akzeptabel) ya da eşdeğer (aequivalent) bir çeviri değildir.

b) "Eier legen" "yumurtlamak"' anlamına geliyorsa, küçük kızın bilinçli ya da bilinçsiz kullandığı ve Almancada olmayan "Hühner legen"in karşılığı olarak Türkçe de "tavuklamak"ı uydurabiliriz. Ama bizce bu da benimsenebilecek bir çeviri değildir. Bir yandan Türkçenin sözlüğünde böyle bir sözcük yoktur, diğer yandan yumurtadan çıkan tavuk değil, civcivdir. Gerçi bu, "Hühner legen" için de kısmen geçerlidir; yumurtadan çıkan tavuk değil civcivdir. Ama Türkçeden farklı olarak, yumurtanın tavuk yapmasındaki anlam tutarsızlığı "legen" ile yumuşatılmıştır. Çünkü en azından, "Eier legen"e öykünerek oluşturulan "Hühner legen"in "legen" bölümü, Almancası doğruymuş izlenimi verebiliyor. Buna göre "civcivlemek"i kullanabilir miyiz bu bağlamda? Bizce bu da olası değil.

c)/ç) "yumurtalardan tavuk/civciv çıkıyor tümcesinde ise eylemin yönü, yani eylemi yapan özne değişiyor. Ayrıca "Tavuk yumurtluyor = Die Henne legt (Eier)" yerine "tavuktan yumurta çıkıyor" diyemeyiz. Öyleyse c) /ç)'yi kaynak metindeki tümceye eşdeğer bulmuyoruz.

d) "Yumurtalar tavuk/civciv çıkarıyor" gibi bir çeviride eylemin yönünde bir örtüşme var. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi "yumurtlamak/ yumurta yapmak" yerine "yumurta çıkarmak"ı kullanmak olanaklı değildir.

e) Bu seçenekte "doğurmak"a kuşkuyla bakmak gerek. Çünkü "doğurmak" prototip canlılar için kullanılabilir. Yumurta canlılık içeren bir hücredir, ama prototip bir canlı değildir. O canlı hücre (yumurta) döllenip olgunlaştıktan sonra ortaya çıkan canlıyı oluşturan şey yumurta değildir bu durumda. Çünkü canlıdan geriye kalan bir kabuktur yalnızca. Yani canlı, kabuğu kırarak kendi kendine dünyaya gelmiştir; doğurulmamıştır.

f) "Yumurtlamak"ın anlamının deyimleşmiş olduğunu benimsersek, yani yalnızca "yumurta yapmak" anlamında değil de en geniş anlamda "değişik şeyler dünyaya getirmek" olduğunu varsayarsak, f) geçerli olabilir. Ama "yumurtlamak"ın anlamı bu ölçüde geniş ve soyut değildir; bu bağlamda "yumurta yapmak" gibi somut bir olayı anlatmaktadır.

g) Aklımıza gelen en mantıklı iki seçenekten (f, g) biri olan "Yumurtalar tavuk yapıyor" tümcesine de ne yazık ki kesin doğru diyemiyoruz. Değiştirim (Subtitution) yapıtığımızda anlatım bozukluğu su yüzüne çıkıyor: "Tavuk yumurta yapıyor" değil, "Tavuk yumurtluyor" deriz. Yani "yumurtlamak", "yumurta yapmak" anlamına geldiği halde, ikincisini birincisinin yerine kullandığımız zaman "(Eier)legen" ile olan eşdeğerliliğini büyük oranda elden kaçırmış oluyoruz. "Yumurta yapmak"ı, açıklaması olduğu "yumurtlamak"ın yerine ancak betimleme yapmak için kullanabiliriz.

Öyleyse bu seçeneklerden g)'yi özellikle de f)'yi kaynak metindeki tümcenin yaklaşık-eşdeğer (quasi - aequivalent) çevirisi olarak değerlendirebiliriz. Ancak Almanca tümcenin kesin eşdeğeri değildir.

Buradaki çeviri sorununu yaratan şey, dildeki bir içeriğin, içinde biçimlendiği sözcüktür; biçimsel yapıdır. Türkçede yumurta yapma işine "yumurtalamak" denmektedir; ama Almancada bunu karışılayabilecek, "Ei"(yumurta) sözcüğünden türetilen "eien" ya da "eiern"[4] eylemi yoktur. "Legen", "yumurtlamak" anlamında (özneyle birlikte, nesnesiz) kullanılabilmektedir (Die Henne Legt). Ancak "yumurtlamak"ın "yumurta" ile olan köken akrabalığına benzer bir ilişki "legen" ile "Ei" arasında yoktur; olsaydı, sanırız hiçbir çeviri sorunu çıkmayacaktı. Demek ki çevrilebilirlik-çevrilemezlik sorunu yalnız kültür ağırlıklı metinlere özgü değildir. Kloepfer'in tersine ve Levy'nin (bkz. Göktürk 1986: 46) dediği gibi dilbilim çeviriden soyutlanamaz. Bizce salt dilbilimsel/biçimsel etmenler de aşılması güç, hatta olanaksız çeviri sorunlarına neden olabilir.

Sonuç olarak, Gipper ve Fenk-Oczlon'un "Herşey bir doğal dilden diğer bir doğal dile çevrilebilir" gibi yaklaşımlarına kuşkuyla bakmak ve onu "Bir doğal dilde anlatılabilen herşey, başka bir doğal dilde de anlatılabilir" [5] diye değiştirmek gerekir. Çünkü anlatımın olanakları çevirininkinden çok daha büyük, sınırları ise daha geniş ve daha açıktır. Fakat buna karışılık anlatımla birlikte kaynak metne özgü biçemsel, biçimsel, ya da içeriksel öğelerin kaybolma riski daha yüksektir.

Notlar:

1) "Anlatım"ı çevirinin bir işlevi olarak değil, başvurduğu bir yöntem olarak değerlendiriyoruz. Dolayısıyla "anlatmak" en geniş anlamıyla kullanılmış olup özellikle çeviride sık sık başvurulan "betimlemek", "yorumlamak"ve "açımlamak"ı kapsamaktadır.

Aşrıca anlaşılan odur ki, Gipper ile Fenk-Oczlon burada "çevrilebilirlik" (Übersetzbarkeit) ile "anlatılabilirlik/dile getirilebilirlik"i eşanlamlı kullanmaktadır.

2) Tam anlamıyla çeviri, kesin eşdeğerliği (strikte Aequivalenz) metnin her düzeyinde (dilbilimsel, biçimsel, düzanlamsal, yan anlamsal, biçemsel, dilkullanımsal) sağlayabilen çeviridir. Bu eşdeğerliliğin her düzeyde sağlanması çoğu zaman olanaksızdır. İşte böyle güçlüklerle karşılaşıldığında başvurulan yol, yukarıda da değindiğimiz gibi sözkonusu metin düzeyini açımlamak, betimlemek, yorumlamak, yeni sözcükler türetmek, eğretilemek ve öykünmektir (bkz. Jakobson 1981: 141-142).

3. "Kesey"i "çapraz"yerine kullanıyoruz.

4. "Eiern", tekerleklerle ilgili olarak "dezensiz dönmek" anlamında kullanılır.

5. Bkz. not 1) ve 2).

KAYNAKÇA

1— Balcı, Tahir: *Linguistisch-Didaktische Bearbeitung sprachlicher Interferenzfehler bei fortgeschrittenen Lernern des Deutschen als Fremdsprache unter den Sprechern des Turkischen.* Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der UBW Klagenfurt 1990.

2— Cluysenaar, Anne: "*Biçembilim*

ve Çeviri". (İngilizceden çev. D.A. Yazıcı). Metis Çeviri. Sayı 13. 1990. S. 69-74.

3— Fenk-Oczlon, Gertraud: *Bedeutungseinheiten und sprachliche Segmentierung. Eine sprachvergleichende Untersuchung über kognitive Determinanten der kernsatzlaengne.* Tübingen: Narr 1983.

4— Gipper, Helmut: *Gibt es ein sprachliches Relativitaetsprinzip?* Untersuchungen zur Sapir-Whorf-Hypothese. Frankfurt/ M.: S. Fischer 1972.

5— Göktürk, Akşit: Çeviri: *Dillerin Dili.* Çağdaş Yayınları. İstanbul 1986.

6— Jakobson, Roman: "*Dilbilim Açısından Çeviri*" (İngilizceden çev. Emel Sözer). Yazko Çeviri. 1. sayı 1981. S. 138- 144.

7— Nickel, Gerhard: "*Kontrastive Linguistik*". H.P. Althaus v. d. Lexikon der Germanistischen Linguistik. 2., vollstaendig neu bearbeitete und erweiterte Aufl. Studienausgabe IV. Tübingen: Nimeyer 1980. S. 633-636.

8— Turover, G.: "*Übersetzung und kontrastiv-konfrontative Forschungen*". Linguistische Arbeitshefte 14. Karl - Marx- Üniversitaet. Leipzig 1976. S. 76-80.

ÖYKÜ SEÇKİSİ
Haz.Gürsel Aytaç

Küçük Öykü Üzerine **Gürsel Aytaç**
Yalnızca Sözcüklerden Oluşan Adam
Hermann Burger (Yıldız Ecevit)
Komşularımız Olmasaydı Ne Yapardık
İhsan Atacan(Yüksek Baypınar)
Su Ressamı **H. Heissenbüttel** (Şükrü Çorlu)
Napoliyi Görmek **Kurt Martini** (Nevzat Kaya)
Böyle Bir Gündü **Otto Wiemer** (Ayhan Selçuk)
Evde Misafirlik **Renate Wesh** (Ayşe Kaya)
Müren Avı **G. Wohmann** (Aysun Akşehirli)
Kızıl Kedi **Luise Rinser** (Nurhayat Ocak)
Kaçış Yolunda **F. Schnurre** (Sevilay Çalış)
Zuhayra'nın Hayali **M.Teymur** (Bedrettin Aytaç)
12 Nu. Yatağın Ölümü **G. Kenefânî** (Rahmi Er)
Kon Yiji **Lu Şün** (Tülay Çakmak)
Geveze Anılar **G. Apollinaire** (Gönül Yılmaz)
Plajda Nişanlılar **M.Tournier**(Gönül Yılmaz)
Göksel MutlulukCharles-**F.Ramuz** (Tuna Ertem)
Yolculuk Yaşamı **Julien Gracq** (Nevzat Yılmaz)
Karabatak Kayası **G.Maupassant** (Nevzat Yılmaz)
Hırsız, Ey Hırsız, Nasıl Bir Yaşam Seninki
J.M.G.Le Clèzio (Nevzat Yılmaz)
Çoşkulu Adam **Marguerite Duras** (Emin Özcan)
Üçüncü A **Michel Tournier** (Emin Özcan)
Papağanın Eğitimi **R. Tagore** (Korhan Kaya)
Daha Sonra **Michael Foster** (Alev Yemenici)
Şeytansı Aşık **E. Bowen** (Alev Yemenici)
Köprüdeki Yaşlı Adam
Ernest Hemingwey (Kübra Ataman)
Bachau'dan Gelen Ayakkabı
W.S. Merwin (Kübra Ataman)
New York-Detroit Arasında Bir Telefon Görüşmesi
Dorothy Parker (Kubilay Aysevener)
Atlar **Jorge Ferrer** Vidal (Yıldız Canpolat)
Kılı Kırk Yaran **A. Moravia** (Gülbende Kuray)
Bebek Gelin **Begge Fenoglio** (Durdu Kundakçı)
Şans Çiçeği **K.G. Paustovski** (Neşe Taluy Yüce)
Kamburlar **L.Kolakowski** (Neşe Taluy Yüce)
Bulutlarda İlk Adım **M. Hlasko** (Neşe Taluy Yüce)
Annemin Evi **Marek Hlasko** (Aydın Aydın)
Çudik Vasiliy **M. Şuşkin** (Zeynep Günal)
İtiraf veya Olya, Jenya, Zoya
Anton Çehov (Emel Aner Gözkan)
Aktris **İlya Erenburg** (Zeynep Günal)
Kıskançlık Ana **Maria Matute** (Hale Göknar)
Sabahın İlk Saatleri **Ignecio Aldecoa** (Nil Ünsal)

GÜNDOĞAN YAYINLARI

KIŞ 1993 GÜNDOĞAN EDEBİYAT